

Проф. др Зона Мркаљ¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност
са јужнословенским књижевностима

Предање као школско штиво²

На основу закључка да су бајке поетичније, а саге историчније, браћа Грим су предања (Sagen), као категорију народне усмене прозе супротставила бајкама (Märchen), узимајући као основни дистинктивни критеријум „веродостојност казивања”.³ Вук Караџић предања, као другу скупину фолклорне прозе, није уврстио међу народне приповетке, већ у дело *Живот и обичаји народа српскога*. Готово све врсте предања издвојио је у три поглавља: 1) Вјеровања у ствари којијех нема (митолошка и демонолошка предања) 2) Постање гдјекојих ствари (етиолошка и есхатолошка предања) и 3) Јунаци и коњи њихови (историјска и културно-историјска предања). Ова подела готово у потпуности одговара међународној класификацији. Неке приче које се могу уврстити у предања Вук Караџић је, пре него што су објављене у делу *Живот и обичаји народа српскога*, објавио у *Рјечнику*. Наша предања везивана су за „знање” и „историју” и често схватана као категорија прозе са превасходно практичним, а не уметничким функцијама.⁴

* * *

---

¹ mrkalj@ikomline.net

² У обликовању овог текста коришћени су одломци из књиге: Зона Мркаљ, *Наставно проучавање народних приповедака и предања*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2008.

³ Видети: Н. Милошевић-Ђорђевић, Р. Пешић, *Народна књижевност*, Београд, 1997, стр. 211.

⁴ „Усмено предање је форма која се у жанровском смислу налази на размеђи између морфолошког (књижевно-теоријског) и онтолошког (етнографског) модела (К. Ранке). Крећући се између веровања у нуминозно и усмене уметности речи, предање је нужно синкретична творевина. (Видети: Кирил В. Чистов, *Проблем категорија усмене прозе ненаративног карактера*, у: *Предања – архаични облици и савремена причања*, *Поља, часопис за културу, уметност и друштвена питања*, Нови Сад, 1987, год. XXXIII, бр. 340, стр. 235). Оно у себи сједињује магијске функције, сценски ритуал и епски наратив. (Видети: С. Самарџија, *Усмено предање између веровања и уметности речи („благовијест приповијест“)*, у: *Предања – архаични облици и савремена причања*, *Поља, часопис за културу, уметност и друштвена питања*, стр. 243). Његова практична употреба претпостављена је уметничкој стилизацији и естетској вредности. Једноставне композиције и променљивог облика, предање је у суштини мимикричне структуре. (Видети: О. Сироватка, *О морфологији предања и његовом каталогизирању*, у: *Предања – архаични облици и савремена причања*, *Поља*, стр. 231.) „У свом најједноставнијем облику, као 'гласина-сплетка', предање историју лишава истине, фавулу сижејности, поезију вербалне артикулације. Слушаоцу оно таји своје циљеве, методе и исходишта. Непостојање прецизнијег теоријског описа и критеријума за разграничавање готово да онемогућава нормативно жанровско дефинисање ове врсте усмене прозе.“ У: Б. Суваџић, *Епска песма и историјско предање у јужнословенском контексту*, *Књижевност и језик*, 1/2, Београд, 2005, стр. 70.

Ако се разматра структура предања, може се уочити да се догађаји у њему нижу без унапред утврђеног поретка: механички, асоцијативно или хронолошки.⁵ То указује на „игру” конститутивних елемената. „Изломљена” композиција предања произлази из човековог амбивалентног односа према збиљи и свету уопште. Зато се догађаји у предању не могу предвидети, разумети, нити се на њих може утицати. Специфичност ове категорије је и у томе што радња предања нема кулминацију. Решење није сукоб или борба, већ ритуал или магија (покушај обмањивања или умилоствивљења сила које надилазе моћи човековог поимања и делања).

Сусрет демонског и људског доводи до мешања светова, то јест до опозиције натприродног, нељудског и свакодневног.

Предање је кратка прича. У њој се могући догађаји сучељавају са чудесним, сан и јава се мешају, а јунаци предања егзистирају као неспособни и безвољни да измене своју ситуацију. Многе карактеристике предања могу се транспоновати у текстове уметничке књижевности, при чему се разликује однос приповедача према времену и месту у причи, јунацима, али и према веровању и ставу у вези са „истинитошћу” предања.⁶ Приповетка нема локално обележје које се везује за предање. Оно је везано за историју у оној мери у којој је историја у вези са реалним животом. Снага, лепота и уметнички значај предања почивају на томе да она формиране књижевне обрасце прихватају као стварне културно-историјске чињенице и потом их, обрадивши их на нови начин, нуде као убедљиву историјску истину. Познато је да је народна традиција склона да узрок историјског пораза или несреће тумачи понашањем једне личности. Отуда је Вук Бранковић издајник, Вукашин Мрњавчевић кривац за распад српског царства, Јерина је проклета, краљ Владислав је братоубица...

Иако се предање базира на догађају за који приповедач верује да је истинит, пажљиве анализе указују да је само мали део истине у њима помешан са мноштвом полуистина и измишљотина.

Као и приповетке, и предања се могу поделити на једноепизодична и вишеепизодична, али су првонаведена чешћа.

Мноштво типова предања настаје као резултат мешавина и узајамног прожимања два елемента: одређене представе (о оностраном бићу, постанку ствари, настанку места) која је интегрално уједињена у народно веровање и народно знање, и личног доживљаја

---

⁵ Видети: Зоја Карановић, *Универзалне димензије предања као категорије усмене прозе*, у: *Поља*, часопис за културу, уметност и друштвена питања, Нови Сад, 1987, год. XXXIII, бр. 340, стр. 222.

⁶ С тим у вези занимљиво је и запажање Вилијема Баскома: „...Ови облици се могу разликовати и у степену креативне слободе дозвољене наратору, у степену његових измена и по лакоћи којом се дифузно шире. Они се такође могу разликовати и према присуству или одсуству конвенционалних почетака или завршних формула, стилским одликама, начину преношења, идентитету наратора и саставу његових слушалаца, степену знања и природи тих слушалаца, као и фактору својине над причом.” Видети: В. Баском, *Облици фолклора: прозне нарације*, стр. 225, у: *Поља* (наведено дело).

приповедача. Предање се зауставља на необјашњивом које се супротставља човеку, те у односу на природне непогоде и нуминозне снаге које према веровању постоје у природи (духови мртвих, демони) човек постаје мали и рањив, уплашен и збуњен.

У уводној формули предања упадљива је сигнализација кратком конструкцијом типа: „*приповиједају људи*”. Оваквим почетком приповедач се истовремено и дистанцира и позива на туђе искуство. Уверење је засновано на самом преношењу традиције у причу. Понекад је приповедач и учесник збивања, па чак и главни јунак који приповеда свој доживљај. Ипак, велики је део предања заснован на приповедању о доживљајима и догађајима који превазилазе уобичајена животна дешавања, те је објашњење неопходно.

„Појачавање” истинитог у предањима врши се увођењем посебних исказа у уводну формулу, којима се слушаоци (публика) уверавају у веродостојност казиваног.

Историјска и културноисторијска предања приповедају о јунацима, догађајима, територији, држави, завичају. Представљају усмено, народно мишљење о збивањима у прошлости, понекад са елементима фантастике приказују делове биографије: повезују чланове одређене заједнице са њиховим прецима. Главне личности оваквих предања су јунаци, владари или владарке, постављени у историјску или животну ситуацију, у којој долазе до изражаја њихове чудесне моћи или немоћи. Ова предања садрже елементе натприродног, али њихова функција није да изазову страву (као у демонолошком предању), него да улију слушаоцу дивљење за претка. Епска тенденција чини да се стварају епске биографије јунака. Оне не теку хронолошким редом, већ потичу од тренутка када се јунак истакне по нечему. Управо тај моменат привлачи на себе мноштво различитих мотива, те се предање разгранаво.

Може се рећи да историјска и културноисторијска предања представљају човеков лични доживљај историје. Ова врста предања увек је везана за конкретно историјско време, те поприма одређени национални колорит. Може се условно поделити на предања локалног и универзалног типа. Прва одишу локалним обележјима, везана су за конкретну топику. У њих казивачи уводе одређене локалитете и личности карактеристичне за ужа географска подручја. Највећи број културноисторијских предања у језгровитој форми говори о траговима проласка јунака кроз неки предео који потом постаје „освећен“ јунаковим стопама.

Превасходна улога културноисторијског предања је да велича јунаштво, јунака, његово порекло, претке и родно тле. На тај начин овај тип предања пружа „синтезу историјске епохе”.⁷

Предање о Марку Краљевићу не почиње јунаковим рођењем већ се на самом почетку истичу његове чудесне особине. Запажа се локализација саме јунакове личности и

---

⁷ Н. Милошевић-Ђорђевић, *Од бајке до изреке*, Завод за уџбенике, Београд, 2000, стр. 141.

његово чудесно порекло („Никога Србина нема који не зна за име Марка Краљевића.“). Потпуна атрибуција јунака није обавезна, већ се рачуна са познавањем јунакове епске биографије (одређене карактеристике истакнуте су у народним епским песмама о Марку Краљевићу). Опис Маркове снаге поткрепљују стихови песме *Турци у Марка на слави* (где се пева о јунаковом буздовану са 66 ока који је он држао једном руком и њиме се бацао) или *Марко Краљевић и Муса Кесеџија* (где се каже како је Марко узео у руке суву дреновину „са тавана од девет година“, па кад је стиснуо руком, из ње је исцурела вода). Сви атрибути који се везују за јунаке морају бити посебни или, на неки начин, екстремни (нпр. Маркова склоност ка вину, хиперболисана снага, поетизована смрт...). Смрт јунака је незаобилазан мотив у епској биографији јунака. У предању се о Марковој смрти различито приповеда, али се овај мотив обавезно везује за неко место. Тако једни приповедају да је Марка у Ровинама убио каравлашки војвода Мирча, погодивши га златном стрелом. Други казују да му се у таквом боју заглибио Шарац у некаквој бари крај Дунава и да су онда обојица пропали. У Неготинској крајини се прича да је то било у једној бари близу Неготина, испод извора Царичине. Трећи кажу да је у таквом боју толико људи изгинуло да су по крви попливали коњи и људи, па је Марко пружио руке ка небу и рекао: „Боже, шта ћу ја сад!“. Тада се бог смиловао и пренео и њега и Шарца у некакву пећину, у којој и сад обојица живе. Марко је, ударивши своју сабљу под греду или у камен, легао и заспао, а Шарац поред њега једе маховину која се око овог камена начинила, те кад је сву поједе и сабља испадне из камена, онда ће се и Марко пробудити и обојица ће се поново појавити у народу. Неки приповедају да је Марко у ту пећину побегао када је први пут видео пушку и, пошавши да је огледа, пробио је из ње самом себи длан, те је рекао: „Сад не помаже јунаштво, јер најгора рђа може убити најбољег јунака”.⁸

У групу културноисторијских предања убраја се и *Смрт Милоша Обилића*⁹ (са широм локализацијом прошлости, где се у предање уплиће и неколико детаља из списка о Косовском боју). Милоша су Турци савладали тек онда када су копља и сабље окренули наопако. Упадљива је и локализација места за која се јунак везује: Расково, место где су Турци Милошу расковали оклоп; Бабин мост, уместо Бабин нос (где је Милош зубима искидао некој баби нос); Бакшија, место где су Турци ударили Милоша по шији и посекли га; Милошева бања, место где су Милоша мртвога бацили...

Од домаћих светаца најпопуларнији је Свети Сава о којем се, током времена створило богато предање. Мноштво је локалитета који у свом називу носе и Савино име: Савини лонци, Савова вода, Савина трпеза, Савин лаз. Уз легенде о постању појединих локалитета развија се и атрибуција јунака: његове натприродне, чудесне моћи, усмерене ка томе да излечи болесне, подучи незналице, упуту заблуделе, нахрани гладне, казни

⁸ Вук Стеф. Караџић, *Живот и обичаји народа српскога*, Београд, 1957, стр. 227–228.

⁹ Веселин Чајкановић, СНП, СЕЗ, XLI, бр. 141. (Казивао 1910. Дена Дебељковић, свештеник са Косова.)

грешнике...¹⁰ О овом свецу постоје многа предања и легендарне приче које се незаобилазно морају читати и тумачити у настави.

У културноисторијским предањима јунаци су изабрани појединци из прошлости који се по својим моћима, судбинама и особинама увек издвајају.¹¹ Њихово деловање је сужено јер другачији степен типизације обједињује универзално и локално. У предању о Сибињанин Јанку јунак се везује у приповедању за своје претке, а за њега се везују и одређени локалитети и наглашени атрибути. Са царем Тројаном повезан је и постанак неких локалитета. Како се у предањима ни један нечасни поступак не да прикрити, стога и Тројан страда тако што га је растопило сунце. Он је сваке ноћи ишао у Срем и љубио некакву жену или девојку, а дању није смео ићи од сунца, да се не растопи.

Уколико се Тројан посматра као зли демон, онда би се ово предање могло сврстати у категорију митских или демонолошких предања. Кажњавање негативних јунака другачије је него у бајци: у предањима казна опомиње и слушаоце. Легенда *Тамни вилајет* ушла је у народ преко средњовековног романа о Александру Великом. Мотив о доласку Александрове војске у „тамни вилајет“ и о кајању оних војника који су узели драго камење из те земље, као и оних који то нису учинили, садржан је и у многим другим предањима. Вук Караџић је уз објашњење појма „тамни вилајет или само тама“ након упозорења које долази из мрака (*Ко овога камења понесе, кајаће се, а ко не понесе, кајаће се!*) на крају додао стихове: „*Па се носе по Косову равном / Док на таму починуло Сунце.*” Овакав завршетак представља и својеврсну опомену за слушаоце или читаоце предања. Приповетка се казује забаве ради, а предање да би се поучило, поправило понашање. У предањима, однос учесника из приче и учесника у приповедном процесу сасвим је другачији. Онај који слуша шта се јунаку догодило, исход доживљава као опомену. Саопштен догађај активира страх од последице (казне), јер се свако одступање од норме кажњава на оба света (смрћу, мукама и физичким болом). Опозиција добра и зла, правде и кривде у предањима је најразвијенија.

---

¹⁰ „У народним причама Свети Сава не опрашта лицемерима, лажљивцима, тврдицама, претворним и себичним људима. Као да народни приповедачи помало заборављају на хришћанске идеје о милосрђу и праштању, па свог свеца обликују према идеалу праведног судије – који врлину награђује и поштује, али беспопштедно кажњава порочнике и кривце свих врста (...) У народним причама Свети Сава поприма црте митског бића, свемоћног, доследно праведног, чак и онда кад се та доследност граничи са суровошћу, па се на тај начин помало одваја од очекиваног лика хришћанског свеца, милосрдног и благонаклоног према свима. Управо, народ је стварао у причама *свога* Светог Саву, праведника који поступа и пресуђује по народном моралном кодексу.“ Видети: М. Андрић, *Свети Сава – српско Свето Слово о мудрости и љубави*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, Београд, 4/1998, стр. 32.

¹¹ У категорији културноисторијских предања различити степен реалистичности односи се на теме из поетизоване историјске прошлости и на тематске кругове концентрисане око демијурга. Ова друга скупина може носити и архаичне слојеве, мада у њима доминирају друштвене реалије и етички принципи. Када долази до преплитања културно-историјских и етиолошких предања, нивои реалистичности се усложњавају, јер се конкретни локалитети појављују и као објекат објашњавања и као доказ веродостојности догађаја (Савино језеро, Маркова стопа, Новакова пећина...). Видети: С. Самарџија, *Поетика усмених прозних облика*, Београд, 1997.

Демонолошка и митолошка предања имају за основу магијски поглед на свет, веровање у натприродне појаве и бића.¹² Она дају опис изгледа и понашања демона. Конкретизују уопштено веровање ознаком места, узбудљивом сликом, драматичном ситуацијом из које се рађа фабула, у којој је учествовао неко од веродостојних сведока или причалац сам.

Насупрот бајци, човеков прелазак из света у свет и из облика у облик није безболан; човек се боји, пати и осећа страх. Продор у натприродно, непоштовање норми које оно намеће, доноси по људе тешке и непоправљиве последице. Уколико се домогне кључа за срећу (сазна начин за проналажење блага, за ослобађање од море) успех постаје коначан, али по правилу је борба са натприродним неравноправна и не мора следити срећан крај. И код демонолошких предања присутна је локализација места и атрибута јунака: *Виле живе по великим планинама и по камењарима. Вила је свака млада, лијепа, у бијелу хаљину обучена, и дугачке, низ леђа распуштене косе.*¹³ У демоне се верује. О томе сведочи кодекс људског понашања према њима: *Виле никоме неће зла учинити све док их неко не увреди. Али, када неко вилу увреди, она га устрели у руку или ногу, у обе руке или обе ноге или у срце, те одмах умре.*¹⁴

Етиолошка предања (скаске) тумаче порекло и настанак света, небеских тела и појава у природи и друштву; објашњавају особине човека, животиња и биљака.¹⁵ Приповедање у овим предањима је ретроспективно. Најчешће сажета, уопштена, без одређене ознаке времена и места, она претендују на старину (што наглашавају епизодична казивања). Ова предања се обликују у виду слике, а слика која постоји биће истовремено и доказ да је предање тачно. Сливовита објашњења држе се обрасца понашања, морала, обичаја усвојених у традицији, да би се познатим објаснило непознато. Тако се међународни мотиви национализују (нпр. огрешење о кумство претвара кокош у жабу). У предању *Јабучица* локализација се позива на библијске јунаке (Адама и Еву). О Милошу Обилићу се најчешће прича у вези са његовим херојским подвигом и његовом смрћу. Вук је у *Рјечнику* под речју *обил* забележио како је цар Душан, ловећи по Церу, наишао у шуми на дете наднаравне снаге и повео га са собом. Нешто шира локализација овог предања забележена је у варијанти из Херцеговачког Загорја (Чајкановић). По њој, Милош је рођен у Херцеговини од мајке чобанке, „големе и грубе жене”, и оца змаја, а виле су га задојиле.

---

¹² Ова предања одликују се инверзијом фантастичних и реалистичких елемената. Иако се главни јунаци одређују као „ствари којијех нема“, дистанца према мешању светова је максимално смањена; унутар колектива у демоне се верује. О томе сведочи посебан кодекс понашања: не увредити виле, не призивати умрле; кодекс именовања (куга-кума) и низ процеса помоћу којих се човек може заштитити од опасности (вампира, вештице, море). Видети: С. Самарџија, *Поетика усмених прозних облика*, Београд, 1997.

¹³ В. Карацић, *Живот и обичаји народа српскога*, Београд, 1957, стр. 199.

¹⁴ Исто, стр. 199.

¹⁵ За категорију етиолошких предања карактеристично је преклапање природних реалија са етичким принципима заједнице. Природне појаве, настанак птица, животиња и биљака објашњавају се уз инверзију узрока и последице. „Постање гдјекојих ствари“ увек је резултат човековог моралног прекршаја. У нашој средини посебно се осуђују: ниподаштавање кумства, кривоклетство, унижавање убогих...

За наставу може бити посебно интересантно уочавање разлика између предања и бајки. Прожимање ових врста може се пратити током интерпретације народне приповетке *Дјевојка бржа од коња*.

За разлику од бајке, предање је усмерено на однос човека са натприродним, упозорава човека на непознате силе и непријатеље, на онострани свет. Тај свет у предању није далек; делује у свако доба на свакодневицу, али је психолошки од ње строго одвојен, постојањем нуминозног страха. У предању су многе несреће које се дешавају човеку последица његове радозналости.

У народним бајкама ликови нису индивидуализовани (лишени су властитог унутрашњег живота). Између ликова не постоје трајне и чврсте везе. Егзистирају млада и стара бића, али не и бића која старе. Проток времена није битан. Све промене се дешавају механички и нагло. Овај *недостатак дубинске перспективе* не представља недостатак бајке као жанра, већ њену наглашену карактеристику уз коју запажамо и појам чуда – прост елемент радње који је заправо највише уочљив у бајци и за њу карактеристичан. У предањима ликови су често телесно обogaљени, а болести су живо и застрашујуће приказане. Ликови поседују психолошку дубину – емоционална напетост јунака неретко тера у лудило. Јунаци предања живе и делају у јасно одређеној средини, нпр: у свом селу. Време је приказано у својој реалности. Описани су знаци старења, а јунаци се мењају и умиру. Чудо је знак важног и опасног оностраног света који људе привлачи и плаши, што представља продор нуминозног у профани свет.

Бајка је, за разлику од предања, пустоловна прича живог и сублимирајућег стила која одражава свет као целину. Предање је прича о необичном, чудноватом, нечувеном, при чему се полази од појединачног доживљаја који се приказује као значајан.

Бајка је слика човека изолованог, али увек спремног да успостави везе; човека који увек стоји сам, али однекуд стално добија помоћ. У предању човек душом и телом припада заједници, али нагласак ипак лежи на његовој усамљености у одлучујућим ситуацијама, изложености на милост и немилост непознатим силама. Изолованост је важна ради успостављања границе у бајци, што је нужно за монолитност овог жанра народне књижевности. Допуштен је прелаз из једног света у други, једног простора у други, али чим се задатак приведе крају, свако се враћа у свој свет. Да нема ове опште изолованости, ликови у бајци не би били слободни, не би у сваком тешком тренутку долазили до оностраног помагача који има увек оно што је јунаку потребно. Да нема свеопште изолованости, фантастични елементи не би били у функцији привидне реалности, те би се уметничка концепција бајке потпуно распала.

Поред натприродних бића предање описује и човека. Предање, најчешће демонолошко, предочава нам напаћеног човека, онога који се бори са тешким одлукама, губећи у свом жртвовању. Човек у предању више трпи судбину него што је обликује. Ипак,

у размишљању и тумачењу, у духовном конфликту са силама које га сусрећу, он је активнији од јунака бајке који све прихвата као унапред дато.

Морфолошке разлике између бајке и предања испољавају се не само у форми приповедања, већ, и то превасходно, у најмањим наративним јединицама грађе, мотивима. Мотив у бајци добија свој смисао и унутрашњу вредност тек у контексту осталих мотива. Изолација мотива у бајци карактеристична је у психолошком и семантичком смислу, док у морфолошком, повезаност мотива условљава покретање радње. Мотив у предању је аутономан и независнији. Он може постојати самостално, али се лакше варира и трансформише свој облик, док се у бајци преноси као фиксирана наративна јединица. Према Веселовском то су „мотиви чуда“ и схватају се као поетска измишљотина; према Литију они су „сублимисани“, јасно изоловани од живота и народних веровања и своју вредност имају само у песничком свету. Мотиви у предању, супротно, имају свој корен у народном животу и мењају се са његовим развојем.¹⁶

Отворен уметнички простор предања, постављен на граници стварности и поетске фикције, носи мноштво изазова када је у питању интерпретација ове категорије усмених прозних облика. Веродостојност исприповеданог која се поткрепљује тиме да у позадини сваког предања постоји очевидац који се сматра „гарантом“ истинитог догађаја или одређени историјски догађај, стварни јунак или обележено место, у предањима се не доводи у питање.¹⁷

Поетизовање вере у натприродно, животне детерминисаности, исконског страха и људске ограничености, добило је у предањима своје отелотворење. Човеков продор у натприродно, и самим тим непознато, омеђен је пророчком казном, чији је циљ да умањи радозналост и пригуши запитаност. Тако се различите појаве у природи и друштву прихватају здраво за готово јер је само њихово постојање доказ истинитости приповеданог.

Легендарне приче и предања о Светом Сави

Препорука за паралелно проучавање легендарних прича и предања у настави заснива се на тренутној заступљености ових усмених прозних облика у програмима за основну школу. Овакво поступање је погодно за обраду текстова о Светом Сави у народној књижевности. Корпус прича који се проучава је следећи: легендарне приче *Свети Сава и*

---

¹⁶ Према: О. Сироватка, *О морфологији предања и његовом каталогизирању*, у: *Поља* (наведено дело), стр. 232.

¹⁷ „Стварана или измишљена историјска збивања у предањима се књижевно организују у обрасце и слике већ учвршћене у усменој традицији. Зато и трају и прихватају се у усменој свести често као чињенице веродостојније од саме историје.“ У: Н. Милошевић-Ђорђевић, *Од како се земља охладила*, Београд, 1997, стр. 29.

ђаво, Свети Сава и нерадна жена (две варијанте), *Свети Сава и два супарника*, као и предање *Свети Сава и богати Гаван* и избор из легенди о постанку места.

У оквиру домаће лектуре која се обрађује у седмом разреду: *Сава Немањић – Свети Сава у књижевности* посебно је занимљиво организовати часове на којима би се тумачиле легендарне приче и предања у којима се Свети Сава појављује као јунак приче.

У уводу у ове часове ученици ће се заинтересовати да тумаче поетски лик Светог Саве у односу на начин како га је сачувала народна традиција.

Ученици се претходно упућују да прочитају следеће текстове: *Свети Сава и богати Гаван, Свети Сава и ђаво, Свети Сава и два супарника*, као и избор предања о Светом Сави (*Савина пећина, Савин лакат, Савина мала*). Уз препоруку које текстове да читају, из корпуса који се разматра, ученицима старијих разреда основне школе и гимназије може се поделити и материјал који би садржао објашњења појмова: легенда, легендарна прича, предање. Овакав теоријски садржај обезбедио би боље сналажење при разматрању особености појединачних жанрова и утицао би на поузданију и квалитетнију интерпретацију легендарних прича и предања.

У даљем раду разматра се лик народног светитеља Саве, проучавају се његове поетске карактеристике и тумаче се, на нивоу приказа, предање *Свети Сава и богати Гаван* и легендарне приче *Свети Сава и ђаво* и *Свети Сава и два супарника*.

Да ли су вам се свидела предања и легендарне приче о Светом Сави? Објасните зашто. Које народне легенде су вам посебно привукле пажњу? Издвојте и објасните ситуације које су по вашем избору најзанимљивије.

Ученици казују и образлажу своје читалачке утиске, истичу улогу Светог Саве у народу, казују посебно занимљиве појединости из народних легенди, описују народни живот приказан у њима. Запажа се да на крају предања постоји просторно одређење, материјални доказ за постање неког места. Народна предања имају улогу да помоћу уметничког доживљаја васпитавају и оплемењују људе. Сиромашна слушкиња која је руке од теста прала у суду и том брашњавом водом хранила децу показује сналажење човека и у најтежим животним околностима. Из народних предања се види да не треба красти и бити грамзив, јер то може доћи главе, да неправда мора бити исправљена. Свети Сава учи човечности, послушности и промишљености; буди најбоље и најплеменитије у човеку који се да чему научити.

Објасните улогу предања у народу. Шта сведочи о веровању народа у истинитост казивања у предањима? За које локалитете се везују народна предања о Светом Сави? Објасните зашто се каже да је „српска географија опредмећена Савина биографија”.

Предања у народу замењују историју. Зато је народно предање „живело” у континуитету и чувало националну традицију. Материјални докази за испричани догађај на крају предања сведоче о веровању народа у истинитост тог казивања. По том елементу

веродостојности у казивању, предања се разликују од приповедака. Мноштво је локалитета који у свом имену носе спомен на Светог Саву: Савина пећина и Савина столица код Милешеве, Савин лакат, стена између Пријепоља и Пљеваља, Савино поље код Хиландара. На српској земљи су остале заувек забележене Савине стопе, брда, извори, столице, отиснут штап. Цела српска земља је украшена Савиним именом. По Матији Бећковићу „српска земља је видљиви животопис Светог Саве”.

Којој врсти предања припадају приче *Савина пећина*, *Савина мала* и друге? О чему се све приповеда у народној легенди *Свети Сава и богати Гаван*? Размотрите, на основу предзнања о Светом Сави из народне и уметничке књижевности, каква је његова улога у народу. Чему је он све научио људе? Како се ширио култ Светог Саве? Зашто је Синан-паша наредио да се спале мошти Светог Саве? Шта мислите зашто су се паганска веровања везала за лик Светог Саве?

Савина пећина, *Савин лакат*, *Савина мала*... кратка су предања о местима, а *Свети Сава и богати Гаван* је развијено народно предање које је спој легенде о месту и свецу. Улажењем у ред светитеља Сава је постао мотив литургијске поезије (службе), посвећени су му многобројни храмови, ушао је у ликовну уметност, живи у народном предању. Тако се ширио култ Светог Саве. Када су Турци поробили српску земљу, он је постао оличење националног бића српског народа. По предању, чинио је многа добра дела људима, научио је народ да оре, прави сир, кује гвожђе, прави прозоре; створио је изворе и многа друга материјална добра. Свети Сава у народу има улогу општег просветитеља. Синан-паша је спаљивањем моштију Светог Саве на Врачару 1594. покушао да уништи његов култ у народу. Народ се угрожен од Турака и од католичких држава враћао старој вери ради очувања идентитета. Српски народ је сачувао и своја паганска веровања, само су она препокривена хришћанством. Свети Сава је хришћански светац и бранилац Христове вере, али су се за њега везале многе особине паганских богова (у предањима се описује Савин гнев, кажњавање и сл.).

Опишите лик Светог Саве у народном предању. У каквој су вези просјачење и путовање? Шта за узврат добијају они који дарују просјака? Пронађите фантастичне мотиве у предању *Свети Сава и богати Гаван*. Објасните функцију штапа Светог Саве. На који начин и после смрти Сава чини многа добра народу? На који књижевни жанр вас подсећа присуство фантастике у поменутом предању?

Свети Сава путује, прерушен као просјак (као неко старо, паганско, путујуће божанство); као чобанин носи штап (народ му даје ово оруђе, јер се у давна времена највише бавило сточарством); прате га вукови (Свети Сава као старо божанство штити људе од вукова). Функције главних паганских богова пренесене су на најугледније хришћанске свеце и то велики број на Светог Саву. Просјачење (прерушавање свеца у

просјака) омогућило је путовање и сусретање са људима. Ко год да га је угостио, добијао је од њега поклон у виду сазнате мудрости или исправљања неправде. Фантастични елементи у предању су: функција штапа, претварање Гавана у медведа, његове жене у веверицу, стварање погаче. Поред давања поуке, Свети Сава делује и помоћу магичне моћи свога штапа, али и снагом својих речи. Теодосије у свом *Житију Светог Саве* наводи да су прости људи изговарајући „Савина те молитва покиселила” сирили сир. Присуство фантастике подсећа на бајку, а временска неодређеност и бајку и предање чини свевременима.

Уочите и образложите однос Светог Саве према убогим и нејакима. Шта све Свети Сава награђује, а шта кажњава? Опишите како се Сава нашао пред двором богатог газде Гавана. Зашто се појавио прерушен у просјака? Какву је казну он одредио за недела богатог Гавана? А како је казнио Гаванову жену? Због чега је то учинио? Објасните чиме су се све хранила деца Гаванове слушкиње. Пронађите део текста у коме се посебно истиче безосећајност богаташице.

Објасните у контексту ове приче народне пословице *Невоља свачему човека научи* и *Сит гладном не верује*. Опишите како је од церове коре наједном постала права и укусна погача. Размислите откуда Сави моћи да чини чуда. Откуда му пророчке способности и дар да од двора начини језеро и слично? Како замишљате Саву чудотворца, са чаробним штапом у руци? Зашто се он често прерушава у одећу старца сиромаша? Које је Савино основно „оружје” којим се брани од непријатеља цркве и православља?

Саслушајте следећи одломак из Теодосијевог *Житија Светог Саве*:

(...) Иђаше бос од манастира до манастира и раздаваше злато оца свога. Ноћу натоварив манастирске мазге, разносио је топал хлеб онима који су у дубинама провалија и на литицама лежали болни, или гладовали. Разбојници га нападоше, али их умилостиви кроткост и смиреност младића. Пустеше га да настави свој пут, у име Христа.

Које Савине особине назначене у овом одломку препознајете и у легендарним причама и предањима?

У народним умотворинама Свети Сава је једном калуђер, други пут просјак или чобанин, а покаткад мудри старац или лекар. Објасните зашто се он појављује баш у наведеним обличјима.

Као светац, увек на страни убогих, нејаких и сиромашних, Свети Сава награђује племенитост и човечност, а кажњава нечовештво, грамзивост, лоповлук и лењост. Њега пут увек нанесе онима којима је помоћ неопходна. Казнивши Гавана и његову жену без самилости, Сава ослобађа оне који су трпели њихову злу природу. Убогој слушкињи која се довија како да прехрани своју децу, помогао је створитељским чином. Из суровости и безосећајности богаташице према слушкињи може се закључити да човек који није био у

безизлазној ситуацији тешко може разумети очај и вапај другога (*Сит гладном не верује*). Савине моћи потичу још од паганског веровања да надмоћ и исцелитељски дар имају многа божанства која штите људске судбине и животе. Неке од Савиних моћи приписиване су раније Мојсију, а потом и Исусу Христу. Савино оружје нису само његове натприродне карактеристике, већ способност да увек буде на страни правде и истине. И у средњовековној књижевности Сави су приписивана својства милосрдног и благог човека који и најгорег непријатеља може да умилостиви. Његово појављивање у одори просјака, чобанина или калуђера није случајно. Трговци и богате газде нису били омиљени у народу, те њихове особености и одличја никако нису могли бити приписани народном свецу П заштитнику.

За разлику од предања, легендарне приче илуструју религиозне норме, а у многима се позива на обичајне ритуале (слава, кумство, свадба), наводе се послови који се обављају на селу, у пољу и у домаћинству, а све то легендарне приче доводи на границу реалистичног.

Пажљиво прочитајте легендарну причу *Свети Сава и ђаво*. Шта вам се у причи нарочито допало? Образложите. Чему сте се зачудили? Да ли вас је нешто изненадило? Ако јесте, објасните због чега. Шта мислите, зашто се ђаво већ на почетку ове приче уплашио Светог Саве, те је хтео да избегне сусрет с њим? Како објашњавате да је Свети Сава моћнији од ђавола?

Све време у причи доминира шаљив тон. Забавно надметање Светог Саве и ђавола постаје посебно смешно кад ђаво упорно губи и испада глуп. Зачуђујуће је то што ђаво зазире од помена Светог Саве и од сусрета са њим, а ипак пристаје да склопе ортаклук. У делу *Живот и обичаји народа српскога* Вука Караџића не постоји објашњење појма *ђаво*. У нашем народу име нечастивог се није смело спомињати због урока. О овом појму је записано:

„Појављује се у свим врстама наших народних умотворина, почев од веровања и предања, преко приповедака све до епске поезије, али у веома разноврсним улогама, од противника до пријатеља човеку. (...) Живи у вировима на дну воде и у напуштеним стаништима. Има главу жене (жена његову, грешком анђела); црн је и хром, често путује; велики је мајстор; везује се за воденицу. Има моћ претварања. (...) У бајкама се јавља чешиће као епизодна личност у виду персонификованог злог духа. Човек продаје ђаволу душу. Најраспрострањенији је тип прича о ђаволу и његовом шегрту. У шаљивим и легендарним причама махом је

симпатична личност, управо због свог неуспешног дружења са људима који му увек подваљују, као и у интернационалном кругу прича о глупом ђаволу."¹⁸

Свети Сава је по својој опредељености Богу моћнији од ђавола, као и због утицаја који има у народној традицији.

Протумачите договор између Светог Саве и ђавола да се као ортаци баве баштованлуком. Објасните ђаволову потребу да се бави неким конкретним послом. Како тумачите реченицу: *Вала, ако ме и мрзи с тобом радити и опет ти се покорити нећу, али само хоћу да начиним уговор па да отпочнемо радити?* Присетите се шта се у народу каже за оног ко прави уговор са ђаволом. Откуд то да Свети Сава пристаје да склопи договор са оваквим ортаком?

Познато је да је ђаво „мајстор свих заната”, те није необично што мисли да ће надмудрити Светог Саву и извући већу корист од ортаклука с њим. Свети Сава пристаје да склопи уговор о послу са ђаволом јер зна да му такав ортак не може наудити. Тако се ствара прилика за надигравање и надмудривање, а крајњи исход добија шаљиви тон. Народни светац чак и ђавола може научити памети.

Како објашњавате неколико ситуација заредом у којима ђаво остаје „кратких рукава”? Због чега он упорно погрешно процењује која је половина приноса боља? Објасните које је његово полазиште у тој процени. Чиме ђаво образлаже своје изборе и одлуке? Како то чини?

Заслепљен својом погрешном проценом и упорним губитком бољег дела приноса, ђаво не размишља, већ бира онако како му се у тренутку учини да је повољније. При том не користи претходно искуство, за разлику од Светог Саве. Околности иду Сави на руку, а ђаволу на штету зато што једино на тај начин избија у први план низ позитивних особина народног светитеља. Он се поиграва са ђаволом и свесно га води ка губитку, при чему му помаже ђаволова грамзива природа. Сава при том испољава мудрост, добар је психолог, и познаје ђаволове реакције. Зато и јесте у прилици да се од њих заштити.

Учите улогу хумора у овој приповеци. При том се посебно осврните на завршни део приповедања. Како тумачите реченицу: *Вала, баш то је старом лијек, а младом бијес!*? О постанку које ствари се приповеда у овој причи?

У ову легендарну причу уплетено је и предање о постанку ракије. Подразумева се да ће се постање овог пића везати за ђаволов лик, јер је познато колико је алкохол штетан и

---

¹⁸ Р. Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд, 1997, стр. 77.

опасан. Посебно је хумористичан тренутак кад Свети Сава проба ракију која њему, старом, може бити лек, а младим људима доноси зло, мења им карактер, чини их лошима и штети њиховом здрављу. Видевши да чак ни ракија не може наудити свецу, ђаво се повлачи и нестаје.

У причи *Свети Сава и два супарника* светац је приказан као судија и саветодавац.

Запазите на чему почива заплет у легендарној причи *Свети Сава и два супарника*. Образложите зашто је Свети Сава позван да буде „судија” у сукобу међу суседима. Како он покушава да помогне „отимачу” који није пристао да на леп начин врати заузету земљу своје комшији? Размислите зашто овај сељак није озбиљно узео у обзир Савину претњу: *Само пази добро да ми у сунчани заход будеш тачно на овоме месту одакле полазиш, иначе на теби главе неће бити.*

Потражите и подвуците речи којима народни приповедач још назива „отимача”. Образложите шта мотивише овог вредног грабљивца. Зашто у овој причи вредноћа и истрајност у послу нису довеле до доброг резултата и срећног исхода? На чему почива сељакова жеља да има више од онога што је његово? Шта све, при том, он не цени?

Како пролази грабљивац? Чиме тумачите испуњење Савине „клетве”?

Ова приповетка је занимљива и са становишта језика и стила. Колико је сељак брзо трчао да оптрчи што више њива и ливада, показује реченица: *Те хајде да околи и ову лепу ливаду, па и овај велики гај, па и овај воћњак, па и онај виноград, па ову њиву, па онај пашњак, па ово, па оно...* Уочите речи које се постепено губе јер су се „умориле”, не могу да прате сељака. Која се врста речи прва изгубила? А потом? Образложите смисао нестајања лексема које именују. Зашто на крају остају само везници и показне заменице? Протумачите градативни атрибуцки низ којим се описује негативан јунак из ове приче (отмичар □ отимач □ грабљивац □ бедник □ сиромах □ мртава). Размотрите чему нас све ова легендарна прича учи.

Оштро критикујући људску потребу да се приграби туђе, народни приповедач овом легендарном причом наглашава како пролазе незајажљиви људи који желе више него што им припада, и још горе □ више него што им је потребно. У помоћ се позива Свети Сава као судија који мудрим предлогом и опоменом покушава да дозове изгубљеног човека на прави пут, али, без обзира на упозорење, грамзивост у овој причи побеђује и убија човека.

Отимач и грабљивац, без обзира на огромни труд који је уложио, радећи цели дан, не добија заслужену награду јер му побуда није била племенита. Он не цени ни другога, ни себе. Савине речи „на теби главе неће бити” не схватају се као клетва, већ као упозорење човеку који је смртан и прецењује своје способности.

Језик и стил народног приповедача прилагођени су динамичном кретању сељака који жури да стекне у задатом року што више. Временом, речи се осипају и губе, као што нестаје и сељакова снага. Он је изгубио сваки критеријум. Више му није битан квалитет земље и да ли ограђује њиву, пашњак, ливаду или виноград. Придеви и именице постају

безначајни и бесмислени. Остају везници и показне заменице које још више, лексички и семантички обесмишљавају његов подухват.

Отмичар и отимач с почетка приче, бездушни грабљивац у свом настојању да стекне више од онога што му је дато, сељак се претвара у бедника. Што више стиче и „опкољава”, то је сиромашнији јер не види шта ради и колико губи. На крају овог стилског градивног низа чека смрт као највећа казна за бездушника.

Ова легендарна прича изузетно упечатљиво слика колико је важно у животу познавати границе својих способности, могућности и потреба. Указује на неопходност имања мере у поседовању и иметку. Учи нас да ценимо оно што имамо и да поштујемо туђе. Жеља за многим материјалним добрима не доноси обавезно и уживање у њима и спокој, већ вечиту бригу, немир и незајажљивост.

У завршном делу часова са ученицима се може извршити синтеза идејног слоја обрађених текстова народних приповедака и предања. Ученици се могу упутити и на читање средњовековних текстова о Светом Сави, или оних чији је Сава аутор, ради стицања шире, опште културе. Настојаће се да ученици сами објасне смисао Савине духовне задужбине, односно духовног наслеђа које нам је подарио. То је: потреба за слободом духа, за лепотом; сабирање свих духовних снага ради уздизања над светом који „заробљава душу”; свака мисао чиста и света, свако осећање племенито, а жеља добра. На тај начин се гради светосавска култура. Савина духовна задужбина је непролазна. О томе сведоче поезија и проза којима се вековима плете венац славе Светом Сави. Светосавско наслеђе је вечито надахнуће које освешћује душу и враћа је врлинама: љубави, вери, нади, молитви, смерности, кроткости, човекољубљу.

* * *

Предања су од почетка везивана за „знање” или историју и схватана су првенствено као категорија прозе са превасходно практичним, а не уметничким функцијама. Можда је то један од кључних разлога због чега предања нису била уврштена у школске програме, осим спорадично. Насупрот приповеци која је сасвим уобличена функцијама наративне структуре, са одређеним законитостима поетике, у предању је све у фрагменту. Однос према збиљи је недовољно издиференциран, па се чак понекад са њом изједначује. Предање често исходи из збиље или се у њу враћа. Казивање може бити подстакнуто разговором, па је оно истовремено и говорна и наративна ситуација. На овај начин се у причи истовремено мешају лични доживљаји и представе из опште традиције. Сами догађаји се нижу (у предању) без унапред утврђеног поретка: механички, асоцијативно или хронолошки. Догађајима у предању не знају се узроци.

Радња предања нема кулминације. Решење, и када се тражи, није борба, већ обична магија или ритуал, односно покушај обмањивања или умилостивљења сила које човека надилазе. Нема стварних разрешења која би пружила олакшање.

У предању обавезно долази и до сусрета људских бића са натприродним. У збивању учествују и сами казивачи и ликови из историјске прошлости, али и духови и демони.

Све наведене карактеристике предања са којима се ученици могу упознати након интерпретације конкретних уметничких садржаја буде пажњу и позивају на маштање. Заједно са легендарним причама са којима често чине комплементаран однос, предања ће обогатити сазнања и представе ученика о нашој народној прози, њеном богатству као и непролазним вредностима које поседују.

Легендарне приче и предања представљају неисцрпан извор могућности за коришћење у настави. Маштовито повезивање садржаја ових усмених прозних облика са другим народним приповеткама и ауторском прозом доприноси откривању чудесних светова који до сада, бар у школској пракси, нису били довољно истражени ни коришћени.